

Şahin YILDIZ*

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE YÖNELİM METAFORLARI: ÖN-ARKA	ORIENTATIONAL METAPHORS IN TURKISH: FRONT-BACK
ÖZET Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde ön-arka yönelim metaforlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın girişinde metafor kavramının ortaya çıkışı, tanımı ve Türkçedeki durumu üzerinde durulmuştur. Sonrasında metafor türleri hakkında bilgi verilmiş, yönelim metaforları konusunda yapılan çalışmalara değinilmiştir. İnceleme bölümünde ön-arka yönelim metaforları ele alınmıştır. Yön olarak ön ile aynı istikameti bildiren <i>ileri</i>, <i>karşı</i>, <i>yüz</i>; arka ile aynı istikameti bildiren <i>art</i>, <i>sırt</i>, <i>geri</i> gibi sözcükler de çalışmaya dâhil edilmiş böylelikle ön ve arka yönlerinin metaforik değerinin geniş ölçüde tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonunda başarı, dedikodu yapmama, devam etme, engel, gelecek, güçsüzlük, güvensizlik, hayat, ilgi, istek, mertlik, ölçsüzlük/hadsizlik, önem, rehberlik etme ve torpilsizlik kavramlarının ön yönelimli; başarısızlık, dedikodu, vazgeçme, destek/yardım, geçmiş, güç, güven, ölüm, ilgisizlik, isteksizlik, namertlik, ölçü, önemsizlik, rehberlik edilme ve torpil kavramlarının arka yönelimli metaforik ifadelerle karşılandığı tespit edilmiştir. Ayrıca kötülük ve övgü kavramlarının sadece arka yönelimli; hesapsızlık/düşüncesizlik, güvenilmezlik ve kesinlik kavramlarının aynı anda ön ve arka yönelimli metaforik ifadelerle karşılandığı tespit edilmiştir. Anahtar kelimeler: Metafor, yönelim metaforları, ön-arka, ileri-geri	ABSTRACT In this study, it was aimed to determine the front-back orientational metaphors in Turkish. In the introduction of the study, the emergence of the concept of metaphor, its definition and its status in Turkish were emphasised. Afterwards, information about metaphor types was given, and the studies on orientational metaphors were mentioned. In the analysis section, front-back orientation metaphors are discussed. Front-back orientation metaphors were discussed, taking into consideration words such as "forward," "opposite," and "face," which indicate the same direction as "front"; and words that indicate the same direction as "back." At the end of the study, it was determined that the concepts of success, not gossiping, continuing, obstacle, future, powerlessness, insecurity, life, interest, desire, chivalry, unmeasurability/irrelevance, importance, guidance and unfavouritism were met with front-oriented metaphorical expressions; the concepts of failure, gossip, giving up, support/help, past, power, trust, death, indifference, reluctance, non-chivalry, measure, insignificance, being guided and favouritism were met with back-oriented metaphorical expressions. In addition, it was determined that the concepts of evil and praise were met only with back-oriented metaphorical expressions. In contrast, the concepts of thoughtlessness, unreliability, and certainty were met with both front- and back-oriented metaphorical expressions simultaneously. Keywords: Metaphor, orientational metaphors, front-back, forward-backward

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van/Türkiye. E-posta: sahinyildiz@yyu.edu.tr / Asst. Prof. Dr., Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, Van/Türkiye. E-mail: sahinyildiz@yyu.edu.tr

Giriş

Metafor, tanımı ve kullanım alanı ile birçok disiplin için ortak bir payda olmuş, bu yönüyle farklı araştırma alanlarından birçok araştırmacının ilgisini çekmeyi başarmış önemli bir kavramdır. Bundan dolayı kavramın ortaya çıkmasından günümüze kadar hakkında sayısız çalışma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Batıda son derece köklü olan metafor araştırmaları tarihi, ülkemizde ise yeni sayılabilecek düzeydedir. Arapça kökenli *mecaz*, *istiare* gibi terimlerin metafor yerine kullanıldığının kabul edilmesi, konu ile ilgili detaylı incelemelerin önünde bir engel olarak durmuştur. Bunun yansıması olarak yapılan ilk çalışmalarda metafor, çoğunlukla mecaz veya istiare olarak tanımlanmış ve hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Bu yaklaşım kısmen sürse de bu kavramların farklı olduğunu öne süren görüşler de mevcuttur.

Metafor, *meta* ‘üzeri, üst’ ve *pherein* ‘taşımak’ sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan *metapherein* ‘aktarmak, taşımak, değiştirmek, bir kelimeyi farklı bir anlamda kullanmak’ sözcüğünden evrilen Yunanca asıllı *metaphora* sözcüğüne dayanmaktadır. *Metaphora* şeklinde Latinceye geçen sözcük oradan Fransızcaya *metafore/metaphore* olarak Fransızca üzerinden de 15. yüzyılda İngilizceye geçmiş bir sözcüktür. Temelde bir nesne veya kavrama ait bir özelliğin farklı ancak ona benzeyen/benzetilen bir nesne veya kavrama atandığı konuşma tarzı veya açıklayıcı bir kelime ya da ifadenin aktarılması yolu ile karşılaştırılması anlamında kullanılmıştır (URL-1). Metafor, *Oxford İngilizce Sözlük*’te “bir ad, ifade veya tanımlayıcı bir sözcüğün gerçek anlamda uygulanabilir olduğu nesne veya eylemden farklı, ancak ona benzeyen bir nesne ya da eyleme aktarıldığı konuşma şekli, bunun bir örneği veya metaforik bir ifade” olarak tanımlanmıştır (URL-2). *Cambridge Sözlük*’te ise “bir şeyi aynı niteliklere sahip başka bir şeyle karşılaştırarak tanımlama yolu; normalde benzer niteliklere sahip başka bir şey için kullanılan isim, sıfat, görüntü vb. şeylerin kullanılarak bir kişi veya nesneye bir nitelik veya özellik verilen ifade biçimi” şeklinde tanımlanmıştır (URL-3).

Metafor kavramının ilk kullanımı, MÖ 384-322 yıllarında yaşamış olan Antik Yunan filozofu Aristoteles’e dayandırılmaktadır. Aristoteles *Retorik* adlı eserinde retorik bir unsur olarak metafor üzerinde durmuş ve metaforların veya metaforik ifadelerin orantılı ve dikkatli kullanılması hâlinde şiir ve düzyazıda etkili bir üslup yakalanabileceğini belirtmiştir (2004, s. 168-169). Bu durumda *uygun olmayan metaforlar* da olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Aristoteles’e göre benzetme tam gelişmiş bir metafordur. Metaforlar kolaylıkla benzetmeye, benzetmeler de metafora dönüşebilir (2004, s. 27). Aristoteles, benzetmeler, atasözleri, abartmalar (2004, s. 28) ve bilmecelerin (2004, s. 170) iyi olanlarından metafor çıkabileceğini belirterek bunların birebir aynı olmadığını belirtmiştir. Zira *benzetme de bir metafordur, tek fark zayıf olmasıdır* (2004, s. 173) diyerek her benzetmenin metafor olarak kabul edilmeyeceğini ancak güçlü benzetmelerin metafor bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Başarılı metaforlar benzetme olarak da işe yarar; benzetmelerse açıklamaları kaldırıldığında metafor olarak görülecektir (Aristoteles, 2004, s. 174). Filozof *Poetika* adlı eserinde ise metaforu bir orantıya göre cinsin anlamının türe, türün anlamının cinse veya türün anlamının başka türe verilmesi yoluyla bir sözcüğe kendi anlamı dışında başka bir anlam verilmesi şeklinde tanımlamıştır (Aristoteles, 2012, s. 59-60). Bu tanım, ontolojik metaforlarla

ilgili görülen metonimi¹ kavramını karşılamaktadır². Ancak *Poetika*'daki bu ifadeler sonraki zamanlarda metafor ile mecaz, ad aktarması ve istiare gibi terimlerin birbirinin yerine kullanılmasına ve sıklıkla karıştırılmasına zemin hazırlamıştır.

Görüldüğü üzere metafor, bir filozof tarafından retorikğin bir unsuru olarak ortaya atılmış bir kavramdır. Bundan sonraki süreçte ise filozof ve retorikçilerin yanında edebiyat eleştirmenleri, psikologlar ve dil bilimciler olmak üzere farklı disiplinlerden birçok araştırmacı kavramın ortaya çıktığı 2000 yıllık süreçten bu yana konu ile ilgili araştırmalar yapmışlardır. Son dönemlerde de bilişsel dil bilimciler tarafından kim olduğumuzu ve ne tür bir dünyada yaşadığımızı ifade eden; insan düşüncesinde, anlayış ve muhakemesinde rol oynayan; bunun yanında sosyal, kültürel ve psikolojik gerçekliğimizi oluşturan metafor hakkında bilişsel araştırmalar yapılmaktadır (Kövecses, 2002, s. X-XI.).

Metaforu en geniş şekilde ele alan ve modern metafor teorisinin temellerini atarak sonraki araştırmalar için örnek oluşturan çalışma ise Lakoff ve Johnson (1980) tarafından *Metaphors We Live By* adıyla yapılmıştır. Eserin adının *Birlikte Yaşadığımız Metaforlar*³ veya *Yaşarken Kullandığımız Metaforlar* diye çevrilebilir olması, araştırmacıların metafora atfettikleri çerçevenin genişliği hakkında bilgi vermektedir. Zira metaforlar adeta tüm yaşamımızı kapsadığı için esere bu ad verilmiştir. Lakoff ve Johnson'a göre metaforun özü, bir şeyi başka bir şeyle anlamak ve deneyimlemektir. Araştırmacılar geleneksel yaklaşımdan farklı olarak metaforun, kelimelerle sınırlı olmadığını, bunun için onun bir dil veya kelime sorunu olmadığını ifade etmişlerdir. Onlara göre insanın düşünme süreci büyük ölçüde metaforiktir (Lakoff & Johnson, 1980, s. 5-6). Kövecses ise metaforun, bir kaynak ve bir hedef arasındaki sistematik eşleşmeleri bilmek anlamına geldiğini söyler (2002, s. 9). Farklı bir ifade ile metafor, bir kavramsal alanı başka bir kavramsal alan açısından anlama sürecidir (Crystal, 2008, s. 98). Bundan dolayı metafor, bir şeye başka bir şeymiş gibi davranılmasına sebebiyet veren iki durum veya şey arasındaki benzerlik algısı (Fasold & Connor-Linton, 2006, s. 507) olarak da tanımlanmıştır. Demek ki metaforik ifadelerde kaynak ve hedef alan olmak üzere iki alan söz konusudur. İşte kaynak alan, hedef alan ve bunlar arasındaki bir dizi eşleşme kavramsal metaforları oluşturur (Kövecses, 2002, s. 15). Lakoff ve Johnson'a göre *iddialarınız savunulamaz, iddiamdaki her zayıf fikre saldırdı* gibi ifadeler “tartışma savaştır” metaforunu (1980, s. 4); *zamanını çarçur ediyorsun, sana harcayacak vaktim yok* benzeri ifadeler “zaman paradır⁴” metaforunu (1980, s. 7-8); *bu moralimi yükseltti, onu düşünmek her zaman ayaklarımı yerden keser; modum düşük ve ruhsal olarak dipteyim* gibi ifadeler “mutlu olan yukarıda, kederli olan aşağıdadır” (1980, s. 15) yönelim metaforunu doğuran ifadeler olarak görülmüştür⁵. Metaforu yapı, yönelim ve ontolojik metaforlar olarak ele alan araştırmacılar; bunların hangi tecrübelerimizden hareketle doğduğunun bilinmediğini söylemişlerdir (Lakoff & Johnson, 1980, s. 19). Yani metaforların tecrübe temelleri tahmin edilebilir olmakla birlikte kesin olarak belli değildir. Temelleri bilinmese de metaforlar gündelik kavramları yapıya kavuşturur ve bu durum edebi dile de yansır. Bu yolla oluşan metaforik yapı, kısmi bir ilişkiyi yansıtır (Lakoff & Johnson, 1980, s. 46, 52). Örneğin “zaman paradır” metaforunda zaman ve

¹ Mecazımürsel veya ad aktarması terimi karşılığında kullanılmıştır.

² bk. Lakoff & Johnson, 1980, s. 35-40.

³ Eseri Türkçeye çeviren Demir, bu isimlendirmeden “birlikte yaşamadığımız metaforlar” da olduğu anlamının çıkabileceğini (2015, s. 16) söylemiş ve eseri Türkçeye *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil* adı ile çevirmiştir.

⁴ Türkçede *vakit nakittir* olarak kullanılır.

⁵ Diğer örnekler için bk. Lakoff & Johnson, 1980, s. 46-51.

paraya ait bütün kullanımlar örtüşmeyip *zamanımı çarçur ediyorsun* ve *sana harcayacak vaktim yok* benzeri örneklerle sınırlıdır. Aynı şekilde “para zamandır” metaforu da söz konusu olmayabilir. Durum böyle olsa da kavram sistemimiz çoğunlukla metaforlar aracılığı ile yapıya kavuşur yani birçok kavram başka kavramlara göre anlaşılır (Lakoff & Johnson, 1980, s. 56). Kövecses bu durumu metaforların çoğunlukla tek yönlü olmasına bağlar. Ona göre “öfke fırtınadır” ve “fırtına öfkedir” gibi bazı metaforlarda unsurların yerinin değiştirilmesi mümkündür. Ancak “cerrah kasaptır” metaforu olumsuz bir çağrışıma sahipken “kasap cerrahdır” metaforu ise olumlu bir çağrışım yaptığı için bütün metaforik ifadelerde unsurların yerinin değiştirilmesi söz konusu değildir (Kövecses, 2002, s. 24-25).

Batı literatüründe tanımı, türleri ve kullanım alanları büyük ölçüde ortaya konulan metafor teriminin Türkçede görülmesi ise oldukça yenidir. Bundan dolayı terimin Türkçede doğru bir şekilde yerleşip kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Metafor sözcüğü Türkçeye Fransızca aracılığı ile girmiş “mecaz, öğretilme, bir sözü benzerlik ilişkisiyle başka bir anlamda kullanma” (Karaağaç, 2015, s. 534) şeklinde anlamlandırılmıştır. Karaağaç, dil bilimi terimlerini ele aldığı sözlüğünde ise metaforu öğretilme olarak almış ve “bir varlığın başka bir varlığın göstereni olması durumudur” şeklinde tanımlamıştır. Bu durumda gösteren ve gösterilen olmak üzere iki unsur bulunmakta, gösteren kendisi dışında bir varlığa işaret etmekte, böylelikle anlamlı göstergeler ortaya çıkmaktadır (Karaağaç, 2013, s. 466). TDK *Türkçe Sözlük*’te metafor “mecaz” olarak açıklanmıştır (2011, s. 1665). Bilgegil ise belagat ile ilgili çalışmasında bir şeyin ödünç verilmesi veya ödünç verilen bir şeyin iadesini istemek anlamında kullanılan; edebiyatta ise taraflarından biri kaldırılmış teşbihe verilen ad olan istiareyi metafor ile eş anlamlı olarak ele almıştır. Yani metaforu istiare olarak kabul etmiştir (1989, s. 154). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* ve *Ötüken Türkçe Sözlük* gibi yaygın kullanılan sözlüklerde de metaforun “istiare, ödünçleme” (Ayverdi, 2010, s. 810; Çağbayır, 2007, s. 3173) şeklinde tanımlanması, kavramın Türkçede genelde “mecaz, öğretilme, istiare, ödünçleme” olarak anlamlandırıldığını göstermektedir. Ancak mecazda sözün gerçek anlamı dışında başka bir anlam için kullanılması ve gerçek anlamın anlaşılmasına akla dayalı bir engel bulunması söz konusudur (Saraç, 2014, s. 109). Metaforda ise hedef ve kaynak alan arasında bazı eşleştirmeler olması ve bu eşleştirmelerin gerçek anlamla ilgili olması gerekçesiyle iki terimin aynı olduğu söylenemez. Bununla birlikte “tartışma savaştır” metaforunda görüleceği üzere aralarında eşleştirme veya bir açıdan benzetme olan kavramların ikisi de kullanıldığı için metaforun istiare ile de aynı anlamda olduğu söylenemez. Dolayısıyla *mecaz*, *istiare* ve *istiarenin* Türkçe karşılığı olarak kullan *öğretilme*, *ödünçleme* gibi terimler metafordan farklı olup metaforla ilgili alt sanatlar olarak değerlendirilebilir. Diğer bir deyişle metaforda mecaz ve istiare olabilir ancak her mecaz ve istiarede metafor yoktur.

Demir ve Karakaş Yıldırım, Türkçede metafor ve metaforik anlatımı ele aldıkları çalışmada (2019), metafor kavramının Türkçede nasıl anlamlandırıldığı üzerinde durmuşlardır. Çalışmada metafor kavramının yeni olmasına karşılık Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren kullanımının olduğu ifade edilmiştir. Araştırmacılar metaforun mecaz, düz mecaz, ad aktarması, deyim aktarması, değişmece, istiare ve telmih gibi mecaz veya onun türevi terimler ile karşılandığını belirtmişlerdir (Demir ve Karakaş Yıldırım, 2019, s. 1086). Ancak mecaz ile metaforun aynı olmadığını mukayese yoluyla ifade ederek mecazın “bir şeye geçici olarak başka bir isim vermek” metaforun ise verilen o isimdeki kavram, olgu veya varlık olduğunu ifade etmişlerdir (Demir ve Karakaş Yıldırım, 2019, s. 1088). Metafor ve metaforik kavram

arasındaki farka dikkat çeken Demir ve Karakaş Yıldırım, metaforu “halkın üretip ortak kültüre kattığı tasavvurların ortak ismi” metaforik anlatımı ise “ifade içinde açıklayıcı, düşündürücü, hatırlatıcı veya anlamayı kolaylaştırıcı öge olması düşüncesiyle metaforlarla kurulan anlatım biçimi veya iki durum veya yaşantıdan birini anlatmak için bilindik olan diğerine gönderme yapmak” olarak tanımlamışlardır (2019, s. 1090). Bu tanımlar şu açılardan eleştirilebilir: Metaforu halkın ürettiği kesin değildir. Lakoff ve Johnson’ın metaforların deneyimsel temelleri hakkında çok şey bilmediğimizi söylemeleri (1980, s. 19) ve Aristoteles’in metaforu retorik terimi olarak ele alması (2004) metaforun halk üretimi olduğu iddiası ile örtüşmemektedir. Öte yandan iki durum veya yaşantıdan birini anlatırken “bilindik olan diğerine gönderme yapmak” ifadesi de Kövecses’in verdiği “öfke fırtınadır” ve “fırtına öfkedir” (2002, s. 25) gibi unsurların yerinin değiştiği metaforlar veya “aşk deliliktir” gibi soyut kavramlardan oluşan metaforları dışarıda bırakmaktadır.

Demir ise Lakoff ve Johnson’ın çalışmasının Türkçeye yaptığı çevirinin ön sözünde klasik Türk şiirindeki teşbih, istiare, mecaz-ı mürsel, kinaye, tariz, teşhis ve intak gibi mecazla ilgili; mübalağa, tezat, telmih, istifham gibi anlamla ilgili sanatların hiçbirinin metaforla tam örtüşmediğini, ancak bazı metafor örneklerinin bu sanatları kapsadığını belirtmiştir. Türkçe kaynaklarda daha çok istiare/eğretileme ile karşılanan metafor ve istiare arasındaki fark Demir’e göre Doğu ve Batı düşüncesi arasındaki farktan kaynaklanmaktadır (2015, s. 16).

Bununla birlikte Türkiye’de son yıllarda metafor kavramına olan ilgi artmış, kavramın kendisi veya Türkçenin tarihi ve çağdaş lehçeleriyle ilgili olarak metafor konulu geniş kapsamlı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu anlamda Orhun yazıtlarında (Çetinkaya, 2018), Budist Türk çevresi eserlerde (Yunusoğlu, 2016); klasik Türk edebiyatında (Uçan Eke, 2017); modern Türk şiirinde (Şahan, 2020) metaforu ele alan çalışmalar yapılmıştır. Bunlarla birlikte metaforun ne olup ne olmadığı (Cebeci, 2019; Karacan, 2024); edebiyat, müzik ve resimle ilgisi (Duman, 2022) gibi konular da irdelenmiştir. Böylelikle Türkçede metafor kavramının önemli ölçüde anlaşılmasına katkı sağlanmıştır.

Konuyla ilgili çalışmalara bir bütün olarak bakıldığında metaforun Türkçe tanımının bir kavram veya edebi sanatla eşdeğer tutulmadan bağımsız bir şekilde yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bunun için önceki çalışmalardan hareketle metaforla ilgili tarafımızca şu tanım önerisi yapılmaktadır: metafor; A B’dir şeklinde formülize edilebilecek olan; bir kavramın aralarında bir veya birkaç yönden eşleşme bulunan başka bir kavram aracılığı ile ifade edilmesi olarak tanımlanabilir. A hedef alan B ise kaynak alandır ve aralarındaki bir eşleşme dolayısı ile A, B ile ifade edilir. Örneğin “aşk deliliktir” metaforunda âşık olan ve deli olan kişilerin hâl ve hareketleri açısından bazı örtüşmeler söz konusudur. Bu durum, *aşkından divane olmak*, *Mecnun olup çöle düşmek* benzeri ifadeler aracılığı ile dile de yansımaktadır. Metaforların kullanımı ile ortaya çıkan anlatım şekli ise metaforik anlatımdır. Gündelik hayatta, sanatta, felsefede, dil ve edebiyat gibi birçok alanda düşünce sisteminin bir parçası olarak metaforlar ve metaforik anlatımdan yararlanılmaktadır.

Metafor Türleri ve Yönelim Metaforları

Metaforlar yapısal metaforlar, ontolojik metaforlar ve yönelim metaforları olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Yapısal metaforlar, hedef alanın kaynak alan aracılığı ile bir yapıya kavuştuğu, metaforlardır. Bu tür yapılarda kaynak alan, hedef alan için görece bir bilgi yapısı sağlar (Kövecses, 2002, s. 33). “aşk okuldur” metaforundan anlaşılacağı üzere soyut olan aşk,

okul kavramı ile bir yapıya kavuşturulmuştur. Ontolojik metaforlar ise soyut hedef kavramlara ontolojik bir statü verilmesi yani onların tam olarak ne olduğunu belirtmeden bir madde, nesne veya kap aracılığı ile ifade edilmesi şeklinde açıklanabilecek metaforlardır (Kövecses, 2002, s. 34). Lakoff ve Johnson’ın detaylandırdıkları “zihin bir makinedir” metaforu (1980, s. 27-28) buna örnek olarak verilebilir. Çalışmanın konusunu oluşturan yönelim metaforları ise bütün kavramlar sistemini başka bir kavram sistemine göre organize eden; kavramları yukarı-aşağı, içeri-dışarı, ön-arka, beri-öte, derin-yüzey, merkez-çevre gibi uzamsal yönelim bildiren zıtlıklarla ifade eden ve kaynağını insan bedeninden ve onun fiziksel çevredeki fonksiyonundan alan metaforlardır (Lakoff & Johnson, 1980, s. 15). Lakoff ve Johnson İngilizcede mutluluk, bilinç, sağlık/hayat, kontrol/güç sahibi, çokluk, öngörülebilirlik, yüksek statü, iyilik, erdem, rasyonel kavramlarının yukarı; keder, bilinçsizlik, hastalık/ölüm, kontrol edilen/güç uygulanan, azlık, düşük statü, kötülük, erdemsizlik ve duygusallık kavramlarının aşağı yönelimli metaforik ifadelerle kullanıldığını tespit etmişlerdir (1980, s. 15-17). Araştırmacıların daha çok yukarı-aşağı yönelimli metaforlar üzerinde durması ve bunların çerçevesini detaylı olarak belirlemesi dolayısı ile sonraki çalışmalarda da daha çok bu iki yönle ilgili metaforik kullanımlar üzerinde durulmuş; içeri-dışarı, ön-arka, beri-öte, derin-yüzey, merkez-çevre yönelimli metaforlar ikinci planda kalmıştır.

Türkçede metafor konulu çalışmalar içinde yönelim metaforları ile ilgili olanların sayıca az olduğunu söylemek mümkündür. Yönelim metaforlarını ele alan bazı çalışmalar şunlardır: Yunusoğlu yönelim metaforlarının kültürel temelleri ile ilgili yaptığı çalışmada Çince ve Türkçede yönelim metaforlarının temelleri üzerinde durmuştur. Buna göre Konfüçyanizm ve Taoizm gibi düşünce sistemlerinin etkisiyle Çin kültüründe geçmiş doğru, güvenilir ve iyidir. Gelecek ise belirsiz ve güvensizdir. Bunun için Çinliler için “geçmiş üstte/önde; gelecek ise altta/arkadadır”. Türkçe ve İngilizcede ise bunun tam tersi olarak “geçmiş geride/altta; gelecek önde/üsttedir”. Türkçe için durumun böyle olması Türklerin ileriki hayatı ve koşulları merak etmesi ve kendilerini yaşadıklarıyla sınırlı tutmamaları ile ilgili görülmüştür (Yunusoğlu, 2015, s. 1635). Sarı (2016) ise deyimlerde aşağı/yukarı yönelim metaforu üzerinde durmuş ve Lakoff ve Johnson’ın İngilizcede tespit ettikleri ile aynı doğrultuda olmak üzere Türkçede mutluluk, sağlık/hayat, yüksek statü, kontrol/güç sahibi, çokluk, iyilik, erdemlilik kavramlarının yukarıda; keder, hastalık/ölüm, düşük statü, kontrol/güce maruz kalan, azlık, kötülük ve erdemsizlik kavramlarının aşağıda konumlandırıldığını örneklerle ortaya koymuştur. Yıldızlı, yönelim bildiren deyimlerde metaforların sınıflandırılması konulu çalışmasında deyimleri olumlu-yukarı; olumsuz-aşağı ve anlamı ve söylemi iki yönlü olanlar olarak (2017, s. 1495-1496) tasnif etmiştir. Bunların yanında Gen (2012), Tahsin Yücel’in *Salaklık Üstüne Deneme*’sinde; Akın (2017), Kırgız atasözlerinde; Özevren (2019), *Kutadgu Bilig*’de; Çakır (2020), Yeni Uygur atasözlerinde; Bülbül Oğuz (2021), Türkçe atasözlerinde; Saygılı Savaş & Çakır (2021), dua ve beddualarda; Et (2023), Bâkî’nin *Sünbül Kasidesi*’nde; Ulusoy (2024), Çağdaş Uygur deyimlerinde yönelim metaforlarını ele alan çalışmalar yapmışlardır. Söz konusu çalışmalara bakıldığında genelde yukarı-aşağı yönelim metaforlarının daha çok üzerinde durulduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada ön-arka yönelim metaforları üzerinde durulmuştur.

Amaç ve Yöntem

Çalışmada Türkiye Türkçesinde ön-arka yönelim metaforlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle Türk düşünce sisteminde hangi kavramların ön ve onunla aynı yönü

bildiren *ileri*, *karşı*; hangi kavramların ise arka ve onunla aynı istikameti bildiren *art*, *sırt*, *geri* gibi sözcüklerle kodlandığının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Çalışmada tarafımızca verilen örnek cümleler üzerinden ön-arka yönelim metaforları ortaya konulmuştur. Tarafımızca verilen örneklerin yanında TDK *Türkçe Sözlük*, *Tarama Sözlüğü*, *Derleme Sözlüğü* ve Ömer Asım Aksoy'un *Deyimler Sözlüğü* gibi sıklıkla kullanılan sözlüklerdeki ön arka yönelimi bildiren metaforik ifadeler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Böylelikle standart Türkiye Türkçesinin yanında Anadolu ağızları ve tarihî Türkçe metinlerdeki kullanımlar da göz önünde bulundurulmuş ve ön-arka metaforları geniş ölçüde tespit edilmiştir. Çalışmanın sonunda kültürden kültüre değişebilen yönelim metaforlarının ön-arka özelinde Türkçe için zengin bir kullanıma sahip olduğu; bunun yanında her iki yönün hem tek başlarına hem de beraber kullanımda olumlu ve olumsuz kavramları ifade edebildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Bulgular

1. Tek Yönlü ve Kavramsal Zıtlık Bildiren Yönelim Metaforları

1.1. Başarı Önde; Başarısızlık Arkadadır

- “Üniversite sınavında ilk yüze girdi.”
- “Etabı önde tamamladı.”
- “Yarışmada birinci oldu.”
- “Yaptığı işlerle öne çıkmayı her zaman başarıyordu.”
- “Sınıfta son sıralardaydı.”
- “Başarı sıralamasında hep arkadaydı.”
- “Dersi veremeyince geri kaldı.”

Örneklerde ön yönelimi bildiren *ilk yüze gir-*, *önde tamaml-*, *birinci ol-* ve *öne çık-* ifadeleri başarı bildirme işlevinde kullanılmışlardır. Arka yönelim bildiren *son sırada ol-*, *arkada ol-* ve *geri kal-* gibi öbekler ise başarısızlık bildirmişlerdir. Buna göre “başarı önde; başarısızlık arkadadır”.

1.2. Dedikodu Yapmamak Önde; Dedikodu Arkadadır

- “Onun hakkındaki düşüncelerini yüzüne söyledi.”
- “Yaptığı yanlışları bir bir yüzüne vurdu”
- “Arkasından konuşmayı huy edinmişti.”
- “Arkadaşının arkasından atıp tutuyordu.”
- “Arkadan söylemek” ‘bir kimseyi çekıştirmek, dedikodusunu yapmak’ (TS, 2011, s. 152; Aksoy, 1984, s. 478).
- “Arkasından teneke çalmak” ‘giden bir kişiye hakaret etmek’ (TS, 2011, s. 152).
- “Ardına söylemek” ‘arkasından söylemek’ (Tar. S. c.1, 1995, s. 187).

Örneklerde ön yönelim bildiren *yüzüne söyle-* ve *yüzüne vur-* ifadeleri dedikodu yapmama; arka yönelim bildiren *arkasından konuş-*, *arkadan söyle-*, *arkasından atıp tut-*, *arkasından teneke çal* ve *ardına söyle-* ifadeleri ise dedikodu bildirme işlevindedir. Buna göre “dedikodu yapmamak önde; dedikodu arkadadır”.

1.3. Devam Etmek Önde; Vazgeçmek Arkadadır

- “İşler iyi ilerliyordu.”

- “Önümüze bakacağız.”
 “Geri adım atmıyordu.”
 “Ticaretin arkasını getiremedi.”
 “Spor yapmaktan geri durmuyordu.”
 “O bu işten geri çekilmek istemiyordu.”
 “Ardına atmak” ‘vazgeçmek, bırakmak’ (Tar.S.c.1, 1995, s. 186).
 “Arka boşlamak” ‘vazgeçmek’ (Çağbayır, 2007, s. 291).
 “Ardı arkası kesilmemek” ‘sürekli devam etme’.

Örneklerde görülen ön yönelim bildiren *ilerle-* ve *öne bak-* devam etme ile ilgili kullanılmışken; *geri adım at-*, *arkasını getir-*, *geri dur-*, *geri çekil-*, *ardına at-*, *arka boşla-* ve *ardı arkası kesilme-* öbekleri ise vazgeçme durumunu bildirme görevinde kullanılmıştır. *Ardı arkası kesilme-* öbeğinin devam etme bildirmesi, olumsuzluk ekinin yönelimde zıtlık bildirme işlevinden kaynaklanmaktadır. Buna göre “devam etmek önde; vazgeçmek arkadadır”.

1.4. Engel Önde; Destek/Yardım Arkadadır

- “Önünü kesmeye çalışıyordu.”
 “Çevreyi kirletenlerin önünde durdu.”
 “Yanlışın daima karşısında olmak isterdi.”
 “Kültürel yozlaşmanın önünü almakta zorlanıyorlardı.”
 “Olası bir krizi önlemeye çalışıyordu.”
 “Her hamlesinde önüne dikilen birini buluyordu.”
 “Sözünde durmayınca karşısına dikildi.”
 “Duyduğu saygıya rağmen ona karşı durdu.”
 “Önüne çıkmak” ‘karşısına çıkmak’ (Aksoy, 1984, s. 841).
 “Zor zamanlarında arka çikanı yoktu.”
 “Sırt sırta verip bu işi başardılar.”
 “Arkasında kimse olmadan buralara geldi.”
 “Sırtını kollayan bir insan bulunca çok sevinmişti.”
 “Her zaman çocuklarının arkasında durdu.”
 “Sırtını/arkasını ona dayamıştı.”
 “Şirketin desteğiyle arakasını sağlama almıştı.”
 “Arka arkaya vermek” ‘destek olmak, dayanışmak’ (TS, 2011, s. 152; Aksoy, 1984, s. 477).

- “Arka olmak” ‘maddi ve manevi olarak destek olmak’ (TS, 2011, s. 152).
 “Arka vermek” ‘desteklemek’ (TS, 2011, s. 152).
 “Sırtını sıvazlamak” ‘birini desteklediğini göstermek’ (TS, 2011, s. 2102).
 “Arkalaşmak” ‘yardımlaşmak, desteklenmek’ (DS, c.1, 1993, s. 325).
 “Arka bir etmek/eylemek” ‘yardımlaşmak’ (Çağbayır, 2007, s. 291).
 Arka bulmak ‘kendini koruyacak birini bulmak’ (Çağbayır, 2007, s. 291).

Örneklerde ön yönelimi bildiren *önünü kes-*, *önünde dur-*, *karşısında ol-*, *önünü al-*, *önlemeye çalış-*, *önüne/karşısına dikil-*, *karşı dur-* ve *önüne çık-* ifadeleri engel kavramıyla ilgili kullanılmışlardır. Arka yönelim bildiren *sırt sırta ver-*, *sırtını kolla-*, *arkasında dur-*, *sırtını/arkasını daya-*, *arkasını sağlama al-*, *arka arkaya ver-*, *arka ol-*, *arka ver-*, *sırt sıvazla-*,

arkalaş-, *arka bir et-* ve *arka bul-* ifadeleri ise destek/yardım bildirme işlevinde kullanılmışlardır. Buna göre “engel önde; destek/yardım arkadadır”.

1.5. Gelecek Önde; Geçmiş Arkadadır⁶

- “Şimdiden olacakları öngörebiliyordun.”
 “İleri görüşlü bir liderdi.”
 “İleriyi gördüğü için bu kadar başarılı oldu.”
 “Olan oldu, önümüze bakmak lazım.”
 “Yaşanmışlıklar arkada kaldı.”
 “Arkasına bakınca çok yanlışlar yaptığını anladı.”
 “Ardında yılların tecrübesi vardı.”
 “Yanlış kararlarıyla şirketi yirmi yıl geriye götürdü.”
 “Kötü günler geride kaldı.”
 “Geriye bakınca güzel dostluklar biriktirdiğini gördü.”

Örneklerde görülen ön yönelim bildiren *öngör-*, *ileri görüş*, *ileriyi gör-*, *öne bak-* ifadeleri gelecekle ilgili kullanılmışken; arka yönelim bildiren *arkada kal-*, *arkaya bak-*, *geriye götür-*, *geride kal-* ve *geriye bak-* gibi öbeklerin geçmişi ifade ettiği görülmektedir. Bu yüzden “gelecek önde; geçmiş arkadadır”.

1.6. Güçsüzlük Önde; Güç Arkadadır

- “Düşman ordusunu önüne katıp sürdü.”
 “Arkası/sırtı yere gelmemek.”
 “Sırtını babasına dayamıştı.”
 “Arkası pek” ‘arkası güçlü olmak’ (Aksoy, 1984, s. 479).
 “Arkasını sağlama almak” ‘güçlü bir destek bulmuş olmak’ (TS, 2011, s. 152).
 “Arkası/sırtı yere gelmemek” ‘sağlamlığını korumak, yenilgiye uğramamak’ (Aksoy, 1984, s. 479).
 “Arkası Mihrapta olmak” ‘güçlü bir kimseye ya da sağlam bir şeye dayanmış olmak’ (Aksoy, 1984, s. 478).
 “Arkasını (birine) vermek” ‘bir kimsenin koruyuculuğundan güç almak’ (Aksoy, 1984, s. 479).
 “Arkası yufka” ‘dayandığı, güvendiği kişi güçlü değil’ (Aksoy, 1984, s. 479).
 “Arka biriktirmek” ‘yardımcı toplamak, kuvvet peyda etmek’ (Tars.S. c.1, 1995, s. 215).
 “Artlı” ‘varlıklı, arkalı’ (DS, c.1, 1993, s. 336).
 “Arka dilenmiş” ‘yardımına muhtaç olunan’ (Çağbayır, 2007, s. 292).
 “Arkası kavi” ‘güvendiği sağlam biri olan’ (Çağbayır, 2007, s. 292).

Örneklerde ön yönelim bildiren *önüne kat-* düşmanın güçsüzlüğünü bildirme işlevinde kullanılmışken; *sırt daya-*, *sırtı yere gelme-*, *arkası pek*, *arkasını sağlama al-*, *arkası mihrapta ol-*, *arka ver-*, *arkası yufka*, *arka biriktir-*, *artlı*, *arka dilen-* ve *arkası kavi* gibi sözcük ve söz öbekleri, güç kavramının arka yönelimli olarak dilsel ifadelere yansıdığını göstermektedir. Buna göre “güçsüzlük önde; güç arkadadır”.

⁶ Çince Türkçenin tam tersi olarak “geçmiş üstte/önde; gelecek altta/arkadadır” (bk. Yunusoğlu, 2015:, s. 1635).

1.7. Güvensizlik Önde; Güven Arkadadır

“Sırtını rahatlıkla ona dayayabilirsin.”

“Sırtını döndüğü anda ona zarar verdi.”

“Arkasını dayamak” ‘birinin koruyuculuğuna güvenmek’ (TS, 2011, s. 152).

“Arkasını (birine) vermek” ‘birinin koruyuculuğuna güvenmek’ (TS, 2011, s. 152).

“Arkalanmak” ‘güvenmek’ (DS, C.1, 1993, s. 325).

Örneklerde arka yönelim bildiren *sırtını daya-*, *arkasını daya-*, *arkasını ver-* ve *arkalan-* ifadeleri güven kavramını karşılamışlardır. *Sırtını dön-* ifadesinde anlamsal olarak yönün değişmesi durumunu belirtmekte olup ön yönelimin güvensizlik ifade ettiğini belirtmiştir. Buna göre “güvensizlik önde; güven arkadadır”.

1.8. Hayat Önde; Ölüm Arkadadır

“Önünde uzun yıllar vardı yaşayacağı.”

“Arkasında gözü yaşlı çocuklar bıraktı.”

“Arkada kalanlar miras yüzünden birbirine girdi.”

“Annesinin arkasından çok gözyaşı döktü.”

“Gidenin ardından/arkasından konuşulmaz.”

“Sırtı kavak dibine gelmek” ‘ölüp mezara gömülme’ (Çağbayır, 2007, s. 4217).

“Arkada kalmamak” ‘birinden önce ölmek’ (Ayverdi, 2010, s. 67).

Örneklerde ön yönelim bildiren *önünde uzun yıllar ol-* ibaresi hayatı ifade ederken; arka yönelim bildiren *arkada bırak-*, *arkada kal-*, *arkasından gözyaşı dök-* ve *sırtı kabak dibine gel-* ifadeleri ölümle ilgili kullanılmıştır. Buna göre “hayat önde; ölüm arkadadır”⁷.

1.9. İlgî Önde; İlgisizlik Arkadadır

“Ona yüz verince şımardı.”

“Kendisini ziyaret edenlere yüz vermedi.”

“Yaptıklarından sonra ona yüz çevirdi.”

“Bu işlere sırtını çevirdi artık.”

“Arka çevirmek” ‘önceden yakınlık gösterilen kişiyle ilgilenmemek, yabancı durumu takınmak’ (Aksoy, 1984, s. 477).

“Geriden geriye” ‘yakın ilgi göstermeyerek, uzaktan’ (Aksoy, 1984, s. 665).

Örneklerde ön yönelim bildiren *yüz ver-* öbeği ilgi bildirirken; arka yönelim bildiren *yüz verme-*, *yüz çevir-*, *sırt çevir-*, *arka çevir-* ve *geriden geriye* öbekleri ilgisizlik bildirme işlevinde kullanılmıştır. *Yüz verme-* ve *yüz çevir-* örneklerinde görüleceği üzere ön yönelim bildiren yüz gibi sözcükler, olumsuzluk bildiren *verme-* ve yönelim değişikliği bildiren *çevir-* gibi fiillerle kullanılınca zıt yönelime işaret edip ilgisizlik bildirmiştir. Örneklerde görüldüğü üzere “ilgi önde; ilgisizlik arkadadır”.

1.10. İstek Önde; İsteksizlik Arkadadır

“Piknik sözünü duyunca hemen öne çıktı.”

⁷ Ölüm, gönderici için henüz gerçekleşmemiş bir olgudur. Yani dili kullanmaya devam eden ve iletişim kurabilen kişi için ölme durumu söz konusu olmayıp gelecek bir zamanda bu olgu ile karşılaşılacaktır. Bundan dolayı “ölüm öndedir/gelecektedir” çok olası iken Türkçede arka yönelim metaforuyla karşılanmıştır. Bu durum, ölüm kavramı ve arka yönünün olumsuz çağrışım değeriyle ilgili olmalıdır.

- “Kâr edeceği işte öne atılırdı.”
 “Bu fikir karşısında geri durdu.”
 “Evlilik fikrine sırtını döndü.”

Örneklerde görülen ön yönelim bildiren *öne çık-* ve *öne atıl-* ifadeleri istek bildirme anlamında kullanılmışken; arka yönelim bildiren *geri dur-* ve *sırtını dön-* ise isteksizlik bildirme görevinde kullanılmıştır. Buna göre “istek önde; isteksizlik arkadadır”.

1.11. Mertlik Önde; Namertlik Arkadadır

- “Göğüs göğüse onunla çarpıştı.”
 “Cesurca karşısına çıktı.”
 “Rakibiyle yüzleşti.”
 “Onu sırtından vurdu.”
 “Dostunu arkadan/arkasından vurdu.”
 “Geriden geriye” ‘gizlice, sinsice’ (TS, 2011, s. 934).
 “Arkadan arkaya” ‘gizli gizli’ (TS, 2011, s. 153).

Örneklerde ön yönelim bildiren *göğüs göğüse çarpış-*, *karşısına çık-* ve *yüzleş-* ifadeleri mertliği ifade ederken; arka yönelim bildiren *sırtından vur-*, *arkadan vur-*, *geriden geriye* ve *arkadan arkaya* ifadeleri namertliği bildirmek üzere kullanılmışlardır. Buna göre “mertlik önde; namertlik arkadadır”.

1.12. Ölçsüzlük/Hadsizlik (Önde) İleride; Ölçü (Arkada) Geridedir

- “Tartışmada çok ileri gitti.”
 “Çizmeyi aşmaya başladı.”
 “İleri götürmek” ‘bir durum veya davranışta ölçüyü aşmak’ (TS, 2011, s. 1172).
 “Büyüklerine karşı sınırını korumayı biliyordu.”
 “Fazla olmaya başladı! Geri bas.”

Örneklerinde ön/ileri yönelim bildiren *ileri git-*, *çizmeyi aş-* ve *ileri götür-* ifadeleri ölçsüzlük/hadsizlik bildirirken arka/geri yönelim bildiren *sınırı koru-* ve *geri bas-* ölçülü olmayı bildirme işlevinde kullanılmışlardır. Buna göre “ölçsüzlük/hadsizlik (önde) ileride; ölçü (arkada) geridedir”.

1.13. Önemli Olan Önde; Önemsiz Olan Arkadadır

- “O kurumun önde gelen isimlerinden biriydi.”
 “Babası onun için herkesten önce geliyordu.”
 “Önceliği bir an önce bir iş bulmaktı.”
 “Sınava çalışma işini öne almıştı.”
 “Kurumun politikalarında değişiklik yapma işini öne aldık.”
 “İlk planda barınacak bir yer bulmayı düşünüyordu.”
 “Kentin ileri gelen isimlerinden biriydi.”
 “Kurum kütüphanesinin zenginliği onun için ilk sırada geliyordu.”
 “Çok arka planda kalıyordu.”
 “Yeni modellerin çıkmasıyla bu model geri planda kaldı.”
 “Araba almak onun için öncelikli değildi.”
 “Para onun için çok sonra geliyordu.”

“Sırt çevirmek” ‘bir şeye veya birine önem vermemek’ (TS, 2011, s. 2102).

“Arkaya atmak” ‘önemsememek’ (Akyalçın, 2012, s. 93).

“Gerisi Aydın havası” ‘bundan sonrası önemli değil’ (Akyalçın, 2012, s. 285).

Örneklere bakıldığında ön ile anlam ve yönelim açısından ilgili olan *önde gel-*, *önce gel-*, *öncelik*, *öne al-*, *ilk plan*, *ileri gel-* ve *ilk sırada gel-* ifadelerinin bir şeyin önemli olduğuna dair kullanıldığı görülmektedir. Arka ile ilgili olan *arka planda kal-*, *geri planda kal-*, *öncelikli olma-*, *sonra gel-*, *sırt çevir-*, *arkaya at-* ve *geri* ifadeleri de önemsiz olanı ifade etmiştir. *Öncelikli olma-* ifadesinde olumsuzluk ekinin zıt yönelim bildirdiği görülmektedir. Örneklerden anlaşılacağı üzere “önemli olan önde; önemsiz olan arkadadır”.

1.14. Rehberlik Eden Önde; Rehberlik Edilen Arkadadır

“Onlara öncülük ediyordu.”

“Önderlerinin sözünden çıkmıyorlardı.”

“Kitleleri önüne katmakta usta idi.”

“Herkesin fitratında öncül olmak yoktur.”

“Öne düşmek” ‘kılavuzluk etmek’ (Aksoy, 1984, s. 840).

“Bir siyasetçinin arkasına takılmış.”

“Peşinden gittiği kişi onu yanılsa sürükleyecek.”

“Onun ardı sıra gidince onun gibi olur o da.”

“Arkasına aldığı kalabalığa yön veriyordu.”

“Arkasına/ardına düşmek” ‘bir kişinin gittiği yoldan gitmek’ (Aksoy, 1984, s. 476).

“Ardınca gitmek” ‘bir kimseye uymak’ (Tar.S.c.1, 1995, s. 187).

“Ardınca olmak” ‘izinde olmak’ (Tar.S. c.1, 1995, s. 187).

Örneklerde ön ile yönelim ve anlamsal açıdan aynı doğrultuyu bildiren *öncülük et-*, *önder*, *önüne kat-*, *öncül ol-* ve *öne düş-* ifadeleri rehberlik eden için kullanılmışken; arka yönelim bildiren *arkasına takıl-*, *peşinden git-*, *ardı sıra git-*, *arkasına al-*, *arkasına düş-* ve *ardınca git-/olmak* gibi ifadeler rehberlik edilene göndermede bulunmaktadır. Buna göre “rehberlik eden önde; rehberlik edilen arkadadır”.

1.15. Torpilsizlik Önde; Torpil Arkadadır

“Alnının akıyla işe girdi.”

“Kimseye yüz eğmeden kadrosunu aldı.

“Arkasında dayısı var diye işe girdi.”

“Bu firmanın arkasında güçlü bürokratlar var.”

“Arka bulmak” ‘koruyucu, kayıracı bulmak’ (TS, 2011, s. 152).

“Arkası olmamak” ‘kayırarak, torpil yapacak kimsesi olmamak’ (TS, 2011, s. 152).

“Arkalı” ‘arkası, koruyanı olan’ (TS, 2011, s. 153).

“Arkasız” ‘arkası, adamı olmayan’ (TS, 2011, s. 154).

Örneklerde ön yönelim bildiren *alın akı* ve *yüz eğme-* ifadeleri torpil olmadan anlamında kullanılmıştır. Arka yönelim bildiren *arkasında dayısı ol-*, *arka bul-*, *arkası olma-*, *arkalı* ve *arkasız* ifadeleri ise torpili ifade etmek için kullanılmıştır. Buna göre “torpilsizlik önde; torpil arkadadır”.

2. Tek Yönlü ve Kavramsal Zıtlık Bildirmeyen Yönelim Metaforları

Aşağıda verilen iki yönelim metaforunda tek bir yön ve tek bir kavram bildirme söz konusu olup yönelim ve kavramsal zıtlığı bildirecek dilsel ifadelerle dair örnek tespit edilememiştir.

2.1. Kötülük Arkadadır

“Arkasından kuyusunu kazıyordu.”

“Art niyetli birisiydi.”

“Art düşünce” ‘art niyet’ (TS, 2011, s. 158).

Örneklerde arka yönelim bildiren *arka* ve *art* sözcükleriyle ifade edilen *kuyu kaz-* öbeği ile *niyet* ve *düşünce* sözcükleri kötülük kavramını bildirmede kullanılmışlardır. Buna göre “kötülük arkadadır”.

2.2. Övgü Arkadadır

“Arkasını sıvamak” ‘birini övmek, iltifat etmek’ (TS, 2011, s. 152).

“Arkasını sığazlamak (sıvazlamak)” ‘okşayıp övmek’ (Aksoy, 1984, s. 479).

Dildeki yansıması az olmakla birlikte verilen örneklerde görülen *arkasını sıva-* ve *arkasını sığazla-* kullanımlarından anlaşıldığı üzere övgü kavramının Türkçede arka yönelim bildiren ifadelerle karşılandığı görülmektedir. Buna göre “övgü arkadadır”.

3. Çift Yönlü ve Tek Kavram Bildiren Yönelim Metaforları

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere ön-arka yönlerinin -bazen zıtlık ilişkisi içerisinde bazen de zıtlık olmaksızın- tek yönlü olarak bir kavramı karşıladıkları görülmektedir: “engel önde; destek arkadadır”, “gelecek önde; geçmiş arkadadır”, “kötülük arkadadır” vb. Aşağıda ise ön ve arka yönlerinin birlikte kullanımından hareketle ortaya çıkan yönelim metaforları tespit edilmiştir.

3.1. Ön-Arka Hesapsızlıktır/Düşüncesizliktir

“Önüne arkasına bakmadan işe girişti.”

“Önünü ardını düşünmeden ona yardım etti.”

“İlerisini gerisini düşünmeden evinden ayrıldı.”

“Bu işin ilerisini gerisini iyi hesap et.”

“İleri geri konuşmaktan vazgeç artık.”

Örneklerle bakıldığında çift taraflı yönelim bildiren *ön-arka* ve *ileri-geri* sözcüklerinin beraber kullanımında hesapsızlık/düşüncesizlik kavramını bildirme işlevi görülmektedir. Buna göre “ön-arka hesapsızlıktır/düşüncesizliktir”.

3.2. Ön-Arka Güvenilmezliktir

“Önünde ardında gidilmez” ‘güvenilir bir kişi değildir’ (Aksoy, 1984, s. 840).

Örnekte gönderme yapılan kişinin güvenilmez olduğu ifade edilmektedir. Buna göre “ön-arka güvenilmezliktir”.

3.3. Ön-Arka Kesinliktir

“Önünde sonunda iş teklifini kabul edeceksin.”

Yukarıda hesapsızlık/düşüncesizlik ve güvenilmezlik gibi olumsuz çağrışım yapan kavramları karşılayan ön-arka yönelim metaforu, kesinlik gibi olumsuz çağrışım değeri içermeyen bir kavramı da karşılamıştır. Verilen örnekte ön-arka yönelim bildiren *ön* ve *son* sözcükleri kesinlik bildirme işlevinde kullanılmıştır. Buna göre “ön-arka kesinliktir”.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde ön-arka yönelim metaforları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın girişinde metafor kavramının ortaya çıkışı, tanımı ve günümüzdeki durumu hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre Aristoteles tarafından ortaya atılan metafor kavramı; felsefe, retorik, psikoloji, edebiyat ve dil bilimi gibi birçok alanın ilgi alanına girmiş ve hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Metafor teriminin Türkçede görülmesi ise nispeten yeni olup mecaz, ad aktarması ve istiare gibi edebî sanatlar metafor yerine kullanılmıştır. Bu durum, metaforun Türkçedeki gelişim seyri önünde bir engel oluşturmuştur. Bundan dolayı yaygın kullanımı olan kaynaklarda metaforun doğru olmayan bir şekilde mecaz, ad aktarması ve istiare şeklinde tanımlandığı belirtilmiştir. Çalışmada, metafor kavramı ile ilgili geçmişte yapılan tanımlar gözden geçirilmiş ve metaforun “A B’dir şeklinde formülize edilebilecek olan; bir kavramın aralarında bir veya birkaç yönden eşleşme bulunan başka bir kavram aracılığı ile ifade edilmesi” olarak tanımlanabileceği belirtilmiştir. Çalışmanın devamında metafor türleri ve eldeki çalışmanın konusunu oluşturan yönelim metaforları hakkında bilgi verilmiştir. Konu ile ilgili çalışmaların ele alındığı bölümde daha çok yukarı-aşağı yönelim metaforlarının ele alındığı belirtilmiş ve ön-arka yönelim metaforlarının kullanımını ele alan bu çalışmanın gerekliliği ortaya konulmuştur.

Çalışmada ön ile aynı istikameti bildiren *ileri*, *karşı*, *yüz* ve arka ile aynı istikameti bildiren *art*, *geri* ve *sırt* gibi sözcükler de dâhil edilmiş böylece ön-arka yönelim metaforları detaylı olarak tespit edilmiştir. Bulgular bölümünde verilen örneklerden hareketle ön-arka yönelim metaforları ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Türkiye Türkçesinde ön-arka yönelim metaforları tek yönlü ve kavramsal zıtlık bildiren; tek yönlü ve kavramsal zıtlık bildirmeyen ve çift yönlü tek kavram bildiren metaforlar olarak tasnif edilmiştir. Buna göre başarı, dedikodu yapmama, devam etme, engel, gelecek, güçsüzlük, güvensizlik, hayat, ilgi, istek, mertlik, ölçsüzlük/hadsizlik, önem, rehberlik etme ve torpilsizlik kavramları ön yönelim bildiren metaforik ifadelerle kullanılmıştır. Bunların kavramsal zıttı olan başarısızlık, dedikodu, vazgeçme, destek/yardım, geçmiş, güç, güven, ölüm, ilgisizlik, isteksizlik, namertlik, ölçü, önemsizlik, rehberlik edilme ve torpil kavramları ise arka yönelim metaforlarıyla ifade edilmiştir. Kötülük ve övgü kavramları ise tek yönlü olarak sadece arka yönelim metaforları ile kullanılmıştır. Hesapsızlık/düşüncesizlik, güvenilmezlik ve kesinlik kavramları ise ön ve arka olmak üzere çift yönlü metaforik ifadelerle karşılanmıştır. Çalışmada ön yönelimin daha çok olumlu çağrışım değeri olan kavramları karşıladığı ancak engel, güçsüzlük, güvensizlik, ölçsüzlük/hadsizlik gibi olumsuz çağrışım değeri olan kavramları da ifade edebildiği tespit edilmiştir. Arka yönelimin ise daha çok olumsuz çağrışım değeri olan kavramları karşıladığı ancak destek/yardım, güç, güven ve ölçü gibi olumlu çağrışım yapan kavramları da metaforik olarak karşıladığı görülmüştür. Tek yönlü olarak kötülük ve övgünün arka; çift yönlü olarak hesapsızlık/düşüncesizlik, güvenilmezlik ve kesinlik kavramlarının ön-arka yönelim metaforlarıyla kullanıldığı tespit edilen bir diğer husustur. Buna göre ön-arka

yönlerinin metaforik olarak aynı anda olumlu, olumsuz ve nötr çağrışım değeri olan kavramları karşılayabildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynağını insan bedeninin fiziksel çevredeki istikametinden alan yönelim metaforlarının kullanımı, Türkçede yönlerle atfedilen değerlerin metaforik yansıması olarak görülmektedir. Konu ile başka yönleri de ele alan detaylı çalışmalar da yapıldığında başka dil ve kültürlerde yönlerle atfedilen metaforik değerlerin Türkçe ile benzer ve ayrılan yönlerini tespit etme imkanı doğacaktır.

Kısaltmalar

bk.: Bakınız

DS: Derleme Sözlüğü

Tar.S.: Tarama Sözlüğü

TS: Türkçe Sözlük

Extended Abstract

Metaphor is an important concept that has become a common denominator for many disciplines, including philosophy, rhetoric, psychology, literature, and linguistics, with its definition and usage area having attracted the attention of many researchers from different fields of study. Therefore, numerous studies have been conducted and continue to be undertaken since the concept emerged to this day. Metaphor, which can be briefly formulated as A is B, can be defined as the expression of a concept using another concept that matches in one or more ways. A is the target field, and B is the source field, and A is expressed by B due to a match between them. Metaphors are divided into three groups: structural metaphors, ontological metaphors and orientational metaphors. Orientational metaphors, which will be emphasised in this study, arise when words expressing orientation point to a concept other than their dictionary meanings. Words such as *up-down*, *in-out*, *front-back*, *on-off*, *deep-shallow* and *central-peripheral*, which indicate direction, have metaphorical values. In this study, it was aimed to determine the front-back orientational metaphors in Turkish. In the introduction of the study, the emergence of the concept of metaphor, its definition and its status in Turkish were emphasised. In this section, it is stated that some terms used in Turkish instead of metaphor do not fulfil the concept. Afterwards, information about metaphor types was given, and the studies on orientational metaphors were mentioned. In the analysis section, front-back orientational metaphors are discussed. In the study, the metaphors of front-back orientation were revealed through the sample sentences given by us. In addition to the examples provided by us, metaphorical expressions expressing front-back orientation were also included in the study, as found in some frequently used dictionaries. Thus, in addition to standard Turkish, the uses in Anatolian dialects and historical Turkish texts were also taken into consideration, and front-back metaphors were subjected to extensive research. Also, front-back orientational metaphors were discussed by taking into consideration the words such as forward, opposite, face, which indicate the same direction with front as a direction; and words, which indicate the same direction with back. In the study, Turkish front-back orientational metaphors were classified into three categories: unidirectional and conceptual contrastive, unidirectional and non-conceptual contrastive, and bidirectional single conceptual metaphors. The study concluded that orientational metaphors, which vary from culture to culture, have a rich usage in Turkish in

terms of front-back orientation; in addition, both directions can express positive and negative concepts, both alone and in combination. Accordingly, it was determined that the concepts of success, not gossiping, continuing, obstacle, future, powerlessness, insecurity, life, interest, desire, chivalry, unmeasurability/irrelevance, importance, guidance and unfavouritism were met with front-oriented metaphorical expressions; the concepts of failure, gossip, giving up, support/help, past, power, trust, death, indifference, reluctance, non-chivalrity, measure, insignificance, being guided and favouritism were met with back-oriented metaphorical expressions in Turkish. In addition, it was determined that the concepts of evil and praise were met only with back-oriented metaphorical expressions. In contrast, the concepts of thoughtlessness, unreliability, and certainty were met with both front- and back-oriented metaphorical expressions simultaneously.

Kaynakça

- Akın, C. (2017). Kırgız Atasözlerinde Yönelim Metaforu Kullanımı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 44, 9-17. <https://doi.org/10.24155/tdk.2017.29>.
- Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü II: Deyimler Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Akyalçın, N. (2012). *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*. Eğiten Kitap.
- Aristoteles (2004). *Retorik*. (Çev. M. H. Doğan). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles (2012). *Poetika*. (Çev. İ. Tunalı). Remzi Kitabevi.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Seçil Ofset.
- Bilgegil, K. (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâğât)*. Enderun Kitabevi.
- Bülbül Oğuz, B. (2021). Atasözlerinde Yönelim Metaforları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 259-273. <https://doi.org/10.29000/rumelide.948337>.
- Cebeci, O. (2019). *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*. İthaki.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. (Sixth Edition), Blackwell Publishing.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. Ötüken.
- Çakır, M. Y. (2020). Yeni Uygur Atasözlerinin Yönelim Metaforları Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 15, 126-140. <https://doi.org/10.46400/uygur.711188>.
- Çetinkaya, B. (2018). Orhun Abidelerinde Metaforlar. *Uluslararası Bilim ve Eğitim Kongresi, Tam Metin Bildiri Kitabı*, 23-25 Mart 2018, 382-387, Afyonkarahisar.
- Duman, M. A. (2022). *Bir Metafor Olarak Metafor*. Paradigma Akademi.
- Et, O. (2023). Bâkî'nin 'Sünbül Kasidesi'ni Yönelim Metaforları Üzerinden Okumak. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (38/Özel Sayı), 77-87. <https://doi.org/10.20427/turkiyat.1238993>.
- Fasold, R. & Connor-Linton, J. (Eds.). (2006). *An Introduction to Language and Linguistics*. Cambridge University.

- Gen, S. (2012). Tahsin Yücel'in Salaklık Üstüne Denemesi'nde Yönelim Metaforları. *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Ekim 2011, 649-659 Adana.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*. Akçağ.
- Karacan, N. (2024). *Metafor Nedir? Ne değildir? (Tarihî Türk Dili ve Türkiye Türkçesinden Örneklerle)*. Paradigma Akademi.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. The University of Chicago.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (2015). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*. (Çev. G. Y. Demir). İthaki.
- Özevren, M. S. (2019). Kutadgu Bilig'de 'İyi Olan Yukarıda, Kötü Olan Aşağıda Metaforu' Üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, II. Rumeli [Dil, Edebiyat, Çeviri] Sempozyumu Bildirileri, 69-76. <https://doi.org/10.29000/rumelide.606070>.
- Saraç, M. A. Y. (2014). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. Gökkuşbu.
- Sarı, C. (2016). Deyimlerde Aşağı/Yukarı Yönelim Metaforu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (44), 212-216.
- Saygılı Savaş, Y. & Çakır, M. Y. (2021). Dua (Alkış) ve Beddualardaki (Kargış) Yönelim Metaforları Üzerine Bir İnceleme. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14 (35), 852-872. <https://doi.org/10.12981/mahder.928070>.
- Şahan, K. (2020). *Şiirde Derin Yapı Metafor Modern Türk Şiiri Üzerine Bir İnceleme*. Ebabil.
- Türk Dil Kurumu (1993). *Derleme Sözlüğü I (A)*. Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (1995). *Tarama Sözlüğü I (A-B)*. Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Uçan Eke, N. (2017). *Klâsik Türk Edebiyatında Metaforik Üslûp*. Akçağ.
- Ulusoy, Y. (2024). Çağdaş Uygur Deyimlerinde Yönelim Metaforlarının Kullanımı. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 23, 1-8. <https://doi.org/10.46400/uygur.1419036>.
- Yıldızlı, M. E. (2017). Yönelim Metaforlu Deyimlerin Sınıflandırılması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 1489-1497. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.342561>.
- Yunusoğlu, M. K. (2015). Yönelim Metaforları ve Kültürel Temelleri. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (8), 1627-1642. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8294>.
- Yunusoğlu, M. K. (2016). *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*. Türk Dil Kurumu.
- İnternet Kaynakları**
- URL-1 (2025, 10 Şubat). *Online Etymology Dictionary* <https://www.etymonline.com/>
- URL-2 (2025, 11 Şubat). *Oxford English Dictionary* <https://www.oed.com/>

URL-3 (2025, 11 Şubat). *Cambridge Dictionary* <https://dictionary.cambridge.org/>

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0